
«هم ثواب و هم خرما»؛ چرا حفاظت از محیط زیست مهم است؟

مقاله ای درباره جایگاه حفاظت از محیط زیست از دیدگاه اسلام، روانشناسی و اهمیت همکاری مردم از منظر علم محیط زیست

نویسنده: انعام الله منعم – محصل دانشگاه طبی کابل

1399/06/28

«هم ثواب و هم خرما»: چرا حفاظت از محیط زیست مهم است؟

مقدمه

محیط زیست از مجموعه عوامل طبیعی در کره زمین است و هوا، آب، فضا، گیاهان، صخره و سایر موارد این چینی که انسان به آن نیازمند است را در بر می‌گیرد. در واقع محیط زیست پاک از نعمت‌های بزرگ خداوند برای بشریت است. این که این محیط چگونه آلوده می‌شود و چرا باید آلوده نشود، همه‌ی آن به افراد یک جامعه باز می‌گردد.

نباید از یاد برد که جامعه افغانی، یک جامعه سنتی است که مردم در آن مبتنی بر قواعد اسلامی عمل می‌کنند. برای این که بتوان یک چالش را بر طرف کرد یا هم یک روش نیک را اساس نهاد، نیاز است که به مردم از طریق مفید آن که همانا ارشادات دینی است، تذکر داده شود. هر نوع راهکار دیگری حتا عقلانی و مفید، در یک جامعه سنتی به بن‌بست می‌خورد و می‌تواند به ضیاع وقت بیانجامد. از سویی هم، نیاز است که به مردم به جای دستور، حکمت‌های محیط زیست پاک بیان شود تا بتواند توجه آنان را به حل چالش‌ها معطوف سازد.

برای همین است که در این مقاله، اول به دساتیر دینی پیرامون محیط زیست پرداخته شده است و در ادامه، اهمیت آن تذکر یافته است. این مقاله در واقع چهار بخش اساسی دارد که «اسلام و محیط زیست»، «روانشناسی و محیط زیست»، «علل تخریب محیط زیست از دیدگاه روان‌شناسی» و «اهمیت همکاری مردم از منظر علم محیط زیست» را شامل می‌شود.

اسلام و محیط زیست

دین مبین اسلام توجه زیادی را به محیط زیست و حفاظت از آن مبذول داشته و بر آبادکردن زمین‌های بایر، درخت‌کاری، پاکیزه نگه‌داشتن نهرها و آلوده‌نکردن آن‌ها تاکید کرده است. در احادیثی که از پیامبر بزرگ اسلام نقل شده است که آن حضرت «ص» صحابه کرام را به آبادکردن زمین‌های بایر و درخت‌کاری سفارش کرده‌اند. در یک حدیثی که از وی نقل کرده‌اند، آمده است: «زمین، زمین خداست و بندگان، بندگان خدا هستند. هر که زمین مرده‌ای را آباد کند، متعلق به او می‌باشد».

کاشت درخت و گیاه در دین مبین اسلام، عملی عبادی تلقی شده است و آموزه‌های دینی در این باب، بستر فرهنگی بسیار غنی و شیوایی را فراهم کرده است. پیامبر اکرم (ص) در حدیثی به درخت‌کاری توصیه کرده‌اند و درخت را «باقیات صالحات» برای انسان دانسته‌اند که اگر هر فردی از ثمره آن درخت استفاده کند، برای کسی که آن را کاشته است، صدقه‌ای به شمار می‌آید.

در رابطه با اهمیت درخت‌کاری و گسترش فضای سبز، رسول اکرم (ص) تا بدان جا سفارش کرده‌اند که اگر رستخیز برپا شود و در دست ما نهالی باشد، باید در صورت توانایی، آن را بکاریم. این فرمایش در واقع بیان‌گر توجه به محیط زیست و ارزشمند خواندن آن برای انسان‌ها است.

پیامبر بزرگ اسلام «صلی الله علیه و سلم» می‌فرماید: «ما من مسلم یغرس غرساً أو یزرع زرعاً، فیاکل منه طیر أو إنسان أو بهیمه إلا کان له به صدقة». (به روایت امام بخاری) «هر فرد مسلمانی که درختی بکارد یا زراعتی کاشت کند، و پرندگان یا انسان‌ها یا حیوانات از آن بخورند. در آن برای او اجر و پاداش (صدقه) است».

پیامبر اکرم «ص» گفته‌اند: «المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده» «مسلمان کسی است که سایر مسلمانان از دست و زبان او در امان باشند».

در واقع هر آنچه که سبب آلودگی هوا - حتی در محیط بسیار بسته و تنگ صحت فردی - شود، ممنوع اعلام شده است. هوا از عمومی همه بشر است و آلوده کردن آن به هر شیوه‌ای که سبب آزار و اذیت انسان‌ها و ضرر رساندن به صحت عمومی باشد، از جمله فساد در زمین تلقی می‌شود. خداوند متعال می‌فرماید: ﴿وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا...﴾ [الأعراف: 56] «در زمین بعد از اصلاح آن فساد و تباهی نکنید».

در ادامه آمده است: ﴿... وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ﴾ [المائدة: 64] «... و خداوند مفسدان و تباهکاران را دوست نمی‌دارد». از پیامبر بزرگ اسلام نیز نقل شده است که ایشان می‌فرماید: (ان الله جميل و يحب الجمال) × «خدا زیباست و زیبایی را نیز دوست دارد». پس در واقع حفظ و تقویت طبیعت و محیط زیست از مسوولیت همه افراد است و یک رسالت جهانی به شمار می‌آید.

روانشناسی و محیط زیست

پژوهش‌های روان‌شناختی نشان می‌دهد که انسان سالم به چهار نوع دوستی می‌رسد: یک، خود دوستی (یعنی خود را دوست داشته می‌باشد و به خود صدمه نمی‌رساند)؛ دوم، دیگر دوستی (در این حالت انسان‌های دیگر را دوست می‌داشته باشد و به کسی صدمه نمی‌رساند؛ سوم، خدا دوستی (خدا را دوست می‌دارد) و چهارم، طبیعت دوستی (در این حالت، به درختی یا گیاهی صدمه نمی‌رساند، از وجود آن‌ها لذت می‌برد و از فوایدش نیز مستفید می‌شود).

از سویی هم، از جمله چیزهایی که بالای انسان‌ها حق دارد، یکی آن طبیعت است. حق طبیعت بر انسان‌ها این است که به آن صدمه نرسد و به حد نیاز از آن استفاده شود. برعلاوه حق طبیعت، حق نسل آینده نیز بالای نسل کنونی است و این‌که، نباید خودخواه باشند، همه منابع را خود استفاده کنند. بدین ترتیب برای نسل آینده کثافات و زباله‌ها را بمانند و آنان را به مشکل مواجه بسازند.

از لحاظ طبیعی نیز جسم و روان انسان‌ها باهم ارتباط دارد. زمانی که جسم به مشکل مواجه شود، روان را نیز به مشکل مواجه می‌سازد. به گونه نمونه، هرگاه یک فرد هوای آلوده را تنفس کند، شش‌هایش آسیب می‌بیند و سبب می‌شود که اکسیژن به شکل درست گرفته نشود. در این صورت به مغز اکسیژن کافی نمی‌رسد، مغز آسیب می‌بیند و زمانی که مغز آسیب ببیند، روان صدمه جدی‌ای می‌بیند.

موضوع دیگری که علم روان‌شناسی بیان می‌کند، این است که احساسات انسان از روی حواس پنج‌گانه‌اش تعیین می‌شود (دیدن، شنیدن، چشیدن، استشمام کردن و لمس کردن در واقع احساس را در بدن انسان تولید می‌کند). پس اگر سرسبزی باشد و گل‌ها در طبیعت جابه‌جا شود، افراد احساس خوب پیدا می‌کنند و اگر هر طرف کثافات، آلودگی و زمین‌های خشک و بی‌حاصل باشد، مشخص است که حس ناخوش‌آیند به انسان دست می‌دهد.

علل تخریب محیط زیست از دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی (Social Psychology)

از دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی، چالش‌های زیست محیطی بیش‌تر فرهنگی و رفتاری است، تا حاصل صنعتی شدن جوامع. هرچند این موارد نیز در تخریب محیط زیست نقش دارد، اما باورها و نگرش‌های افراد و هنجارهای فرهنگی نهادهای اجتماعی اهمیت بیشتری دارند.

تخریب زمین، حاصل میلیون‌ها تصمیمی است که انسان‌ها در سطوح فردی، سازمانی و ملی اقدام به گرفتن آن می‌کنند. این امر برخاسته از منافع آن‌ها در سطوح فوق‌الذکر می‌باشد که گاهی باهم در تضاد و گاه نیز در راستای هم می‌باشند، اما در هر حال، برآیند آن تخریب و از بین رفتن زمین و زیست بوم می‌باشد. به رغم نگرانی‌های همه انسان‌ها در خصوص تخریب محیط طبیعی موقع عمل، رفتار انسان با آن همچنان شکل تخریبی دارد. در واقع مشکل در حوزه بایدها و نبایدها است و مساله در نحوه تعامل و رفتار انسان‌ها با محیط طبیعی است که بیش‌تر در مغایرت با نگرانی‌ها و بایدها و نبایدها قرار دارد. روان‌شناسی اجتماعی به بررسی این شکاف می‌پردازد.

بیش‌تر می‌پذیریم که با زمین نباید به عنوان یک وسیله کسب منافع فردی رفتار کرد و باید در حفظ منابع آن برای نسل‌های آینده هم تلاش شود، اما در عمل خلاف آن انجام می‌گیرد. استفاده نکردن از وسایل برقی کم‌مصرف، توجه نکردن به عایق‌سازی در ساختمان‌ها و در نظر نگرفتن راهکارهای استفاده بهینه از منابع انرژی، نمونه‌هایی از این رفتارها است و نادیده گرفتن آینده موجب رفتار مخرب انسان نسبت به محیط زیست می‌شود.

اهمیت همکاری مردم از منظر علم محیط زیست

کارشناسان می‌گویند که موثرترین راهکار در حفاظت محیط زیست، مشارکت مردم است. سوال این است که مردم تا چه حد می‌توانند در رفع عوامل آلودگی هوا و محیط زیست‌شان نقش داشته باشند؟ عواملی زیادی در آلوده ساختن شهرها نقش دارد که در این‌جا به چند نمونه‌ای از آن اشاره می‌شود و نقش همکاری مردم در قسمت رفع این مشکل تذکر می‌یابد.

1. زباله‌ها

در آغاز فصل بهار در بیش‌تر گوشه و کنار سرک‌های عمومی، از زباله‌ها دیوارهای بلندی ساخته شده که با گرم‌شدن هوا و جاری‌شدن آب‌های باران، حیات مردم را با خطر مواجه می‌کند. هرچند شهریان از انبار شدن زباله‌ها و بی‌توجهی مسوولان در انتقال به موقع آن، به شدت شکایت می‌کنند و مسوولان شهرداری‌ها را به بی‌توجهی و سهل‌انگاری متهم می‌کنند، اما مسوولان شهرداری‌ها علت اصلی آلودگی محیطی و انبار شدن زباله‌ها را در بی‌توجهی مردم و خانواده‌ها، جابه‌جایی و افزایش نفوس در شهرهای بزرگ، کمبود امکانات، نبود کارمند کافی و قطع‌شدن شب‌کاری در بخش‌های نظافت این ادارات به دلیل ناامنی، عنوان می‌کنند.

به مرور زمان، تنوع مواد مصرفی در زندگی بشر سبب می‌شود که تولید زباله‌ها توسط بشر نیز متنوع شود و در خیلی از موارد است که معدوم شدن آن‌ها دشوار و زمان‌بر است. در کشورهای توسعه یافته و یا در حال توسعه، عمل جدا سازی زباله‌ها از اولویت‌ها شمرده می‌شود. در افغانستان اما متصدیان حفاظت از محیط زیست نه تنها این‌که عمل تفکیک و جداسازی زباله‌ها را تشویق و تبلیغ نمی‌کنند، بل که جمع‌آوری زباله‌ها، که از مکلفیت اصلی آنان است را نیز در زمان معین آن انجام نمی‌دهند.

حال مسوولیت مردم در این قسمت این است که تا حد امکان در راستای حفاظت از محیط زیست‌شان تلاش کنند و از آلوده‌شدن محیط‌شان جلوگیری کنند. به‌گونه نمونه، تا حد امکان از خریطه‌های تکه‌یی استفاده کنند، مصرف ظروف یکبار مصرف را به حداقل برسانند، در گلدان‌های سرک تا حد امکان درخت‌کاری کنند و با آب‌یاری درخت‌ها، از خشکیدن آن‌ها جلوگیری کنند.

2. فاضلاب‌ها

اکثر قریب به اتفاق شهرها، فاقد سیستم فاضلاب معیاری‌اند. اگر در برخی از موارد و نواحی شهرها، فاضلاب‌های شهری ساخته شده‌اند، از مواردی اند که تابع اراده زمین‌فروشان و اشخاص بوده و از نگاه پلان‌های شهری نیز معیاری نمی‌باشند.

در بیش‌تر موارد، فاضلاب‌ها از جویچه‌های باز عبور کرده و منبع تولید انواع از میکروب‌ها و امراض می‌باشند. منشای این‌گونه عوامل هم آگاه نبودن شهروندان از ضررهای آن‌ها و هم‌چنان غفلت و کوتاهی مسوولان مربوطه است. رهایی از چنین آلودگی نیازمند نشر برنامه‌های عمومی توسط رسانه‌های ارتباط جمعی و فراهم‌سازی امکانات اولیه توسط مسوولان مربوطه است.

این دو عامل می‌تواند هم‌زمان با پذیرش عام فرهنگی، زمینه ایجاد توانایی برای پیش‌گیری آسیب‌های خطرناک را فراهم سازد. حال اگر مردم چاه‌های فاضلاب‌شان را معیاری بسازند و آن را در جویچه‌های باز تخلیه نکنند، بل که توسط تانکرها در یک محل دور از ساحه‌های رهائشی تخلیه کنند، این مشکل تا حد زیادی رفع می‌شود.

قانون نیز دولت را برای هزینه کردن بودجه بری حفاظت از محیط زیست مکلف کرده است. در قانون محیط زیست ماده 26 آمده است: «وزارت‌ها و اداره‌های دولتی ذی‌ربط، مکلف‌اند به منظور حفاظت از محیط زیست، مبالغی را در بودیجه‌های عادی و انکشافی خویش پیش‌بینی و مطابق احکام قانون اداره امور مالی و مصارف عامه، طی مراحل کنند».

3. سوخت غیر معیاری (تیل بی‌کیفیت، استفاده از تایر، چوب، زغال سنگ و دیگر سوخت‌های بدکیفیت)

سوخت‌های غیرمعیاری به علت استفاده از تیل بی‌کیفیت، تایر، ذغال سنگ، چوب و سایر مواد سوختی بی‌کیفیت سبب تولید دود می‌شود که سرانجام هوا را آلوده می‌سازد و سبب امراض مختلف تنفسی در بدن انسان‌ها می‌شود. دولت برای کاهش استفاده از مواد سوخت دودزا، نیاز است که نیروی برق را در شهر کابل بیش‌تر بسازد. تا مردم استفاده از گاز و تیل دیزل را برای روشن کردن جنراتورها متوقف کنند.

بر اساس معلومات اداره ملی تنظیم امور آب، منابع در کشور ظرفیت سالانه تولید 380 هزار میگاووات برق را دارد. پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد که در افغانستان هم‌زمان با منابع آبی، از منابع آفتابی و معادن، به‌ویژه ذغال سن

نیز برق تولید کرد. بدین ترتیب، تنها منابع آبی کشور ظرفیت تولید 27 هزار میگاووات برق را دارد. این در حالی است که نیاز شهر کابل تنها به حدود 700 تا 1000 هزار میگاووات برق حل می‌شود. پس مشخص است که اگر منابع مفید به گونه لازم آن بسیج شود، هیچ نیازی نیست که مردم از مواد دودزا برای پیش‌برد نیازهای روزانه‌شان استفاده کنند.

با این شرایط و نبود مدیریت لازم در استفاده از منابع بدیل، مردم ما باید در کنار کارمندان اداره حفاظت از محیط زیست در قسمت حفاظت از محیط زیست شان بکوشند و از استفاده تیل بی‌کیفیت در وسایطشان، سوختاندن تایر، استفاده از ذغال تصفیه نشده، استفاده چوب به عوض گاز در حمام‌ها و نانوایی‌ها جلوگیری کنند و به جای آن، جنس باکیفیت یا حتا بدیل بی‌ضرر را انتخاب کنند. تا باشد که زمینه برای داشتن محیط زیست سالم و به‌دور از آلوده‌گی فراهم شود.

گفتنی است که علت استفاده از این مواد بی کیفیت، مشکلات اقتصادی مردم و نبود یک سیستم اقتصادی منظم در کشور است. متأسفانه نظام اقتصادی حاکم سبب شده است که عواید سالانه مردم غریب به تدریج کاهش یابد و آنان محبور شوند که برای رفع نیازهای شان، بی کیفیت ترین مواد را به علت ارزان بودن آن استفاده کنند. اگر به گونه ای یک تقسیم عادلانه ثروت صورت گیرد که همه افراد توانایی خریدن تیل یا مواد سوختی با کیفیت را داشته باشد، یک بخش زیادی از مشکلات محیط زیستی در کشور حل می شود.

4. مشکل سرک (خام بودن سرکها، کم عرض بودن سرکها، بندش برخی جادهها به دلایل مختلف)

خام بودن سرک سبب و تولید گرد و خاک و کم عرض بودن آن نیز سبب بندش جاده ها و تراکم موترها در شرایط هم زمان در جاده می شود. بدین ترتیب، تولید دود از موترها سبب آسیب رسیدن به محیط می شود و در نتیجه، آلوده گی هوا را به وجود می آورد. مردم باید تا حد امکان فاصله های کوتاه را پیاده یا هم با بایسکل طی کنند و از موتر در فاصله های کوتاه استفاده نکنند. این مورد از یک طرف سبب کاهش آلوده گی هوا می شود و از سوی دیگر، زمینه ورزش و صحت مندی افراد را فراهم می سازد.

البته باید گفت که زیرساخت های شهری نیز در نگهداری محیط زیست با اهمیت است. شاید گاهی پرسشی در ذهن شهروندان افغان خطور کرده باشد که چرا هوای کابل آلوده است، اما هوای سایر شهرها و ولایتها مناسب است. جواب این است که شهر کابل در زمان محمد داوود خان برای حدود 750 هزار نفر طرح ریزی شده است، اما اکنون بیش از پنج میلیون نفر در آن زندگی می کنند. از سویی هم، تردد موترها در سالیان اخیر بیش تر شده است. پس به هر اندازه که تراکم نفوس بیش تر باشد، به همان اندازه رسیده گی به محیط زیست یک شهر سخت تر می شود. با توجه به این موضوع، یکی از راهکارها برای کاهش آلوده گی هوا و نگاه داشتن محیط زیست پاک، کاهش در نفوس است. برای این کار، بهتر است که نفوس شهرها مبتنی بر زیرساختها تعیین شود و بیرون شهرها برای زنده گی کردن آماده شوند. بدین ترتیب، شهریان به بیرون شهر می روند و تناسب در نفوس برقرار می شود.

نتیجه و پیشنهاد

به گونه خلاصه می توان گفت که صرفه جویی در استفاده از امکانات و منابع طبیعی، تعادل نفوس، ایجاد فضاهای سبز و پارک های تفریحی، ترویج فرهنگ حفاظت از محیط زیست در بین شهروندان، کاهش مصرف آب در خانوادهها، توجه جدی مقامات ذی ربط در اختصاص دهی امکانات مناسب برای حفاظت از محیط زیست، شاندن نهال در نقاط مختلف شهرها، توجه به کنترل اجازه نامه های مراکز صنعتی و دودزا، مدیریت فاضلاب، معاینات اجباری موترها و جلوگیری از ورود وسایل آلوده کننده به داخل شهرها، از جمله اقداماتی است که مردم و دولت می توانند در راستای حفاظت از محیط زیست انجام دهند.

محیط زیست نیازمند توجه و گام های برنامه ریزی شده است و افراد جامعه مکلف اند که برای پاک نگه داشتن آن، همه نیروی شان را بسیج کنند. به امید رسیدن به چنین روز و دل شاد و بدن سالم برای همه شهروندان، یک محیط پاک و مصفا برای بشریت آرزو مندیم.

منابع

1. قرآن کریم
2. بخاری، محمد بن اسماعیل. صحیح البخاری، مترجم عبدالقادر ترشابی. محل نشر: سایت کتابخانه عقیده www.aqeedah.com
3. امراء، د نورمحمد. اسلام و محیط زیست، نشر: سایت کتابخانه عقیده ۱۳۹۶ شمسی
4. شعبانزاده، ریحانه – مکاری اصل، نیلوفر. انسان و محیط زیست، نشر: تهران، خیلی سبز، ۱۳۹۶
5. رسا، داکتر جمشید. عزت نفس، انتشارات عازم